

เรียนรู้การดูแลคนไข้ระยะสุดท้าย จากเหตุการณ์สวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นายแพทย์เต็มศักดิ์ พึ่งรัศมี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นที่ยอมรับในฐานะผู้เป็นเลิศทั้งทางโลกและทางธรรม จะเห็นได้จากพระอัจฉริยภาพทางด้านดาราศาสตร์ ได้แก่ การคำนวณตำแหน่งการเกิดสุริยุปราคาได้อย่างถูกต้องแม่นยำ และทางธรรมในฐานะผู้ให้กำเนิดธรรมยุติกนิกายตั้งแต่ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นวชิรญาณภิกขุ

การศึกษาพระราชประวัติของพระองค์ โดยเฉพาะในช่วงสุดท้ายของพระชนมชีพ นอกจากจะเป็นการรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐแล้ว ยังได้ความรู้เกี่ยวกับทัศนคติและการเตรียมตัวเชิงความตายของคนไทยในอดีต เพื่อนำมาประยุกต์ในการดูแลคนไข้ระยะสุดท้ายในปัจจุบัน ตามหลักการของ Palliative Care ซึ่งองค์การอนามัยโลกได้ให้คำจำกัดความไว้ หมายถึง การจัดการให้คนไข้ที่กำลังเผชิญปัญหาจากความเจ็บป่วย ที่คุกคามชีวิต รวมทั้งครอบครัว ให้มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น โดยการป้องกันและบรรเทาความทุกข์ทรมานต่าง ๆ ด้วยการวินิจฉัยแต่เนิ่น ๆ การประเมินอย่างแม่นยำ และการรักษาความปวดรวมทั้งปัญหาอื่น ๆ ให้ครบถ้วนทั้งด้านร่างกาย จิตสังคมและจิตวิญญาณ ^[6]

ทรงพระประชวรหนัก

อาการประชวรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ค่อนข้างหนัก ระยะเวลาตั้งแต่เริ่มมีพระอาการโดยเสด็จสวรรคตเพียง 1 เดือนเศษเท่านั้น นับจากวันพุธขึ้น 9 ค่ำ เดือน 10 หลังเสด็จฯ กลับจากการทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวงที่ตำบลหว้ากอมาถึงกรุงเทพมหานครได้ 5 วัน จนกระทั่งสวรรคตในวันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ปีมะโรง พ.ศ. 2411^[1]

สาเหตุส่วนหนึ่งน่าจะเป็นจากพระพลานามัยของพระองค์ไม่แข็งแรง ตั้งแต่ก่อนเสด็จออกไปที่ตำบลหว้ากอแล้ว ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกในจดหมายเหตุ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตวงเล็บ^[1] ดังนี้

...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรากตรำทำการคำนวณสุริยุปราคา มาตั้งแต่ก่อนเสด็จไปจากกรุงเทพฯ ชั้นหนึ่งแล้ว ด้วยทรงเกรงว่าถ้าไม่เป็นจริงดังทรงพยากรณ์จะถูกพวกโหรหมิ่น ครั้นเมื่อเสด็จไปประทับอยู่ที่พลับพลาหว้ากอก็ยังทรงตรากตรำด้วยการรับแขกเมือง

กับทั้งทรงคำนวณสุริยอุปราคา คือพยากรณ์เวลาที่จะเริ่มจับเวลาที่หมดดวง และเวลาที่ดวงพระอาทิตย์จะเป็นโมกขบริสุทธิเป็นต้น บรรดาผู้ซึ่งไปโดยเสด็จและอยู่ใกล้ชิดพระองค์ ได้สังเกตเห็นพระสิริรูปชอุบลและพระฉวีก็มิวคล้ำไม่ฟ่องใส ตั้งแต่เสด็จไปจากกรุงเทพฯ แล้ว เวลาเสด็จประทับอยู่ที่หัวทอก็ยังเป็นเช่นนั้น และมีอาการทรงพระกระสະเพิ่มขึ้นอีกด้วยอย่างหนึ่ง แต่บางทีจะเป็นเพราะพระปิติปราโมทด้วยสุริยอุปราคาเมื่อวันอังคารเดือน 10 ขึ้น ค่ำ 1 นั้น หมดดวงดังทรงพยากรณ์ และตรงเวลาดังได้ส่งคำนวณได้เพื่อนคราค เป็นเหตุให้ทรงเป็นปกติอยู่ตลอดเวลาเสด็จประทับอยู่ที่หัวทอ 9 วัน ครั้น ณ วันพุธ เดือน 10 ขึ้น 2 ค่ำ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกลับคืนมายังพระนคร เสด็จถึงกรุงเทพฯ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน 10 ขึ้น 4 ค่ำ ต่อมาอีก 5 วัน ถึงวันพุธ เดือน 10 ขึ้น 9 ค่ำ ก็เริ่มมีพระอาการประชวรไข้จับ ตั้งแต่จับประชวรได้ไม่ช้าพระองค์ก็ทรงทราบโดยพระอาการว่าประชวรครั้งนั้นเห็นจะเป็นที่สุตพระชนมายุสังขาร...

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอาการสำคัญ ๆ ที่ไม่ตอบสนองต่อการดูแลรักษาของคณะแพทย์หลวง สรุปลือ ไข้ จับสัน เหนือออก กระจายน้ำ และเบื่ออาหาร ดังที่เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง มหาตเล็กที่ถวายการดูแลข้างที่ ได้บันทึกในจดหมายเหตุเรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวร^[3] ตามลำดับดังนี้

...สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร ตั้งแต่ ณ วันพุธ เดือน 10 ขึ้น 9 ค่ำ จุลศักราช 1230 ปีมะโรง สัมฤทธิศก ทรงพระประชวรเป็นไข้พระองค์สะบัดร้อนสะท้านหนาวเป็นคราว ๆ พระเสโทซึมซาบออกมากกว่าที่เคยส่งพระประชวรไข้แต่ก่อน ๆ เสวยพระโอสถข้างที่ตามเคย อาการก็หาถอยไม่ ไม่ได้เสด็จออกจากราชการ ณ วันอาทิตย์ เดือน 10 ขึ้น 13 ค่ำ เวลาทุ่มเศษ ทรงจับสันไปจนถึงเวลา 2 ยามเศษ ครั้นสว่างจับแล้วรับสั่งให้หาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ กับพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ เข้าไปเฝ้าในที่ทรงพระประชวร จึงรับสั่งให้ประชุมหมอหลวงที่มีชื่อประกอบพระอุโบสถถวาย กรมขุนวรจักรธรานุภาพก็รับพระบรมราชโองการออกมา สั่งให้หลวงทิพจักษ์ประกอบพระโอสถเข้าไปตั้งถวาย...

... ณ วันอังคาร เดือน 10 แรม 14 ค่ำ เวลาเช้าสี่โมงเศษ พระอาการมากขึ้น ให้ทรงเชื่อมกระจายน้ำ พระกระยาเสวยก็ถอยลง พระอาการแปรไปทางอุจจาระธาตุ พระบรมวงศานุวงศ์ ทานเสนาบดีปรึกษาพร้อมกันว่า หลวงทิพจักษ์ถวายพระโอสถมาก็หลายวันแล้ว เพราะอาการหาคลายไม่ จึงให้ประชุมหมอหลวงว่าผู้ใดจะรับฉลองพระเดชพระคุณได้ หมอทั้งปวงก็นิ่งอยู่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท จึงรับเข้าถวายพระโอสถฉลองพระเดชพระคุณ ตั้งพระโอสถถวายหลายเวลา พระอาการก็ยังไม่ถอย...

...คั่น ณ วันจันทร์ เดือน 11 ขึ้น 5 ค่ำ เวลาบ่ายเที่ยงแล้ว ไปพระบังคนตกเป็นพระโลหิตลุ่มเหลวบ้าง พระอาการกำเริบมากขึ้น จึงรับสั่งให้หาพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ พระประเสริฐศาสตร์ดำรง เข้าไปเฝ้าในที่ จึงรับสั่งว่า พระโรคมากอยู่แล้ว ถ้าเห็นอาการเหลือมือ เหลือกำลังปัญญาแพทย์ ก็ให้กราบบังคมทูลแต่โดยจริง อย่าให้ปิดบังไว้ ก็จะได้ทรงทอดพระอุระเสียว่ารักษาไม่หายแล้ว แล้วรับสั่งแก่พระประเสริฐศาสตร์ดำรง ว่าจะรักษาได้หรือไม่ได้ พระประเสริฐศาสตร์ดำรงกราบทูลพระกรุณาว่า จะรับฉลองพระเดชพระคุณสักสี่ห้าเวลา จึงโปรดให้พระประเสริฐศาสตร์เข้าดำรง

เข้าถวายพระโอสถต่อไป ครั้นเวลาค่ำประมาณทุ่มเศษไป ไปพระบงคนครึ่งไรก็มีพระโลหิตเจืออยู่ทุก ๆ ครั้ง ก็รับสั่งว่าพระโรคครั้งนี้เห็นจะไม่หาย...

...ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือน 11 ขึ้น 11 ค่ำ เวลาย่ำรุ่งแล้ว มีพระบรมราชโองการให้หาพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภเข้าไปเฝ้า จึงรับสั่งว่า ทรงพระประชวรครั้งนี้เห็นจะเหลือมือหมอลวงแล้ว ถ้าเพ็ญปล้ำลง ท่านผู้มีความสวามิภักดิ์และข้าหลวงเดิมก็จะเสียใจว่ารักษาพยาบาลไม่เต็มมือ จึงพระราชทานพระบรมราชวโรกาสอนุญาตให้ว่า ผู้ใดมีหมอมียาก็ให้ถวายเถิด ขณะนั้นพระราไชศวรยาธิบดี เจ้ากรมพระคลังในซ้าย ซึ่งเป็นข้าหลวงเดิม รับสนองพระเดชพระคุณ ประกอบพระโอสถไปพลกับเกลือเจือด้วยเวทมนต์ถวาย ครั้นเสวยแล้วพระอาการก็เสมอกองอยู่ไม่ได้ลดน้อยถอยลงไป ก็ทอดพระอาลัยในพระสรীর่างกาย แล้วก็ส่งพระอุตสาหะแกลิ่งขึ้นพระทัยเสวยพระกระยาหารต่าง ๆ และเสวยได้มากน้อยเท่าใด รับสั่งให้ออกมาบอกกับขุนนางจะได้ตั้งใจว่าเสวยพระกระยาหารได้

การเสด็จพระราชดำเนินไปในตำบลดงหว้ากอ และมีพระอาการต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น จึงสันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรด้วยไข้จับสั่นหรือโรคมะลาเรีย และอาการสำคัญอย่างหนึ่งที่บ่งบอกความรุนแรงของโรคมะลาเรีย คือ ปัสสาวะสีคล้ำดำ ซึ่งเกิดจากเม็ดโลหิตแดงถูกทำลายในกระแสเลือด สำหรับพระอาการของพระองค์ตามบันทึกในจดหมายเหตุ นั้น กล่าวถึงพระบงคนเป็นพระโลหิต ซึ่งอาจเข้าใจกับโรคมะลาเรียขั้นรุนแรงดังกล่าว หรือมีพระอาการแทรกซ้อนจากโรคอื่นตั้งแต่ก่อนเสด็จฯ ไปตำบลดงหว้ากอ ต่างก็บ่งบอกถึงพระอาการประชวรที่ร้ายแรงทั้งสิ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในขณะนั้นการแพทย์ตะวันตกในการรักษาโรคมะลาเรียด้วยควินินได้เผยแพร่เข้ามาในประเทศไทยแล้ว ดังจะเห็นได้จากโฆษณาการดูแลรักษาอาการไข้จากโรคนี้นในจดหมายเหตุบางกอกเรคอร์ดเดอร์ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2388 ^[2] ซึ่งเกิดขึ้นก่อนหน้าการสวรรคตกว่า 20 ปี

การปกปิดพระอาการและการพยากรณ์โรค

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ต้องการให้ปกปิดการพยากรณ์โรคของพระองค์ ดังจะเห็นได้จากรับสั่งที่ว่า

...พระโรคมากอยู่แล้ว ถ้าเห็นอาการเหลือมือ เหลือกำลังปัญญาแพทย์ ก็ให้กราบบังคมทูลแต่โดยจริง อย่าให้ปิดบังไว้ ก็จะได้ทรงทอดพระธุระเสียว่ารักษาไม่หายแล้ว... ^[3]

ในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ทรงเป็นห่วงและไม่ต้องการให้ปกปิดพระอาการแก่พระราชโอรสองค์ใหญ่ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ กรมขุนพินิตประชานาถ หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประชวรอยู่เช่นกัน แต่พระราชประสงค์ข้อนี้กลับไม่ได้รับการตอบสนอง เพราะความเป็นห่วงของพระประยูรญาติและข้าราชการผู้ใหญ่ในขณะนั้น ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกในจดหมายเหตุ ^[1] ไว้ว่า

...ในระหว่างนั้น เห็นจะเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปริวิตกถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ยิ่งขึ้น ด้วยเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ประชวรพระอาการมากอยู่นั้น ไม่ได้กราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบ เพราะเกรงกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็ทรงพระปริวิตกห่วงววย พระอาการจะชุดหนักไปจึงปิดความเสีย ครั้น ณ วันพุธ เดือน 11 ขึ้น 14 ค่ำ จึงโปรดฯ ให้ พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีถวายปฏิญาณก่อนแล้ว จึงดำรัสถามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ กรมขุนพินิตประชานาถ ซึ่งรับสั่งเรียกว่า “พ่อใหญ่” นั้นสิ้นพระชนม์เสียแล้ว หรือยังมีพระชนม์อยู่ ขอให้กราบทูลแต่โดยสัตย์จริง ถ้าสิ้นพระชนม์เสียแล้วก็จะได้หมดห่วง พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีกราบบังคมทูลฯ ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ นั้น เดิมประชวรไข้ ครั้นไข้ค่อยคลายจึงเกิดพระยออดมีพิษขึ้นที่พระสอพระอาการมากอยู่คราวหนึ่ง แต่เดี๋ยวนี้ค่อยคลายขึ้นแล้ว เป็นความสัตย์จริงดังนี้ มีพระราชดำรัสว่าถ้าเช่นนั้นให้ไปทูลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ว่าถ้าพระอาการค่อยคลายพอจะมาเฝ้าได้ ให้เสด็จมาเสียก่อนวันขึ้น 15 ค่ำ ถ้ารอไปจนถึงวันแรมค่ำ 1 ก็จะได้แต่สรงพระบรมศพไม่ทันสั่งเสียอันใด พระองค์เจ้าโสมาวดีเชิญพระกระแสรอกมาทูลกรมหลวงวงศาฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ทานทั้งสองปรึกษากันเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ พระกำลังยังอ่อนนัก ถ้าเชิญเสด็จเข้าไปเฝ้าในเวลา นั้น คงจะทรงพระโคกอากาศแรงกล้ามากแล้ว พระโรคจะกลับกำเริบขึ้น เห็นควรจะระวังรักษาอย่าให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ มีภัยอันตรายจะดีกว่า จึงพร้อมกันห้ามเสียไม่ให้ไปทูลให้พระให้ทราบพระประสงค์ และให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ พระอาการค่อยคลายแล้ว แต่พระกำลังยังน้อยนัก เสนาบดีปรึกษากันเห็นว่ายังจะเชิญเสด็จมาเฝ้าไม่ได้

การปกปิดคนไข้ไม่ให้ทราบว่าตนเองเป็นโรคร้าย เช่น โรคมะเร็ง หรือกำลังจะเสียชีวิต และในทางกลับกัน การปกปิดไม่ให้ผู้ใกล้ชิดสำคัญรับทราบอาการของคนไข้ ด้วยความเป็นห่วงของญาติผู้ใกล้ชิดอื่น ๆ รวมถึงบุคลากรสุขภาพเพราะกลัวว่า เมื่อคนไข้หรือบุคคลนั้นรับทราบแล้ว จะทำให้อาการทรุดหนักจากผลกระทบด้านจิตใจ เป็นความเชื่อที่ฝังลึกอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน แต่จากการศึกษาในคนไข้โรคมะเร็งทั้งในทั้งประเทศไทยและต่างประเทศ พบตรงกันว่า คนไข้ส่วนใหญ่ต้องการทราบความจริงข้อนี้^[5] การปกปิดความจริงเกิดจากความเป็นห่วงของผู้เกี่ยวข้องมากกว่า โดยไม่ให้ความสำคัญกับความต้องการที่แท้จริงของผู้กำลังจะเสียชีวิต

ความวิตกกังวลว่าตนเองเป็นโรคร้ายหรือกำลังจะเสียชีวิตโดยไม่สามารถพูดคุยเรื่องนี้กับผู้ใดได้ เป็นความทุกข์ไม่ต่างจากการรับรู้ว่าคุณเองกำลังเผชิญกับสิ่งนั้น การรับรู้ดังกล่าวยังช่วยให้คนไข้และครอบครัวได้มีโอกาสเตรียม จัดการกิจธุระต่าง ๆ ตามความประสงค์ รวมทั้งการเปิดใจเปิดโอกาสให้ทั้ง 2 ฝ่ายได้ดูแลสภาพจิตใจซึ่งกันและกันอย่างเปิดเผย ดังเช่นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะได้อธิบายถึงในลำดับต่อไป

อย่างไรก็ตาม มีคนไข้และผู้ใกล้ชิดจำนวนหนึ่งที่มีประวัติในอดีตว่าสภาพร่างกายจิตใจทรุดหนักลงจริง ๆ เมื่อต้องเผชิญกับเหตุการณ์วิกฤตในชีวิต เช่น การสูญเสียบุคคลที่รัก ความเจ็บป่วยหนัก การเปิดเผยความจริงให้บุคคลที่มีประวัติในอดีตชัดเจนเช่นนั้นจะต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง

ทรงตระเตรียมเรื่องส่วนพระองค์อย่างรอบคอบ

ในช่วงเช้าวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงแสดงพระราชประสงค์เกี่ยวกับการจัดการพระสรีระอย่างละเอียด ตามที่เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้บันทึกในจดหมายเหตุ^[3] ดังนี้

...ครั้นเวลาสามโมงเศษ จึงรับสั่งให้หาพระราชโกษากรมพระภูษามาลาเข้าไปเฝ้า แล้วรับสั่งว่า เมื่อข้าไม่มีตัวแล้ว เจ้าจะทำในสรีระร่างกายของข้า สิ่งไม่เป็นที่ขบใจอยู่แต่ก่อนขออย่าได้ทำเป็นต้นว่า แหวนที่จะใส่ปากผี เอาเชือกมาผูกแหวนแขวนห้อยไว้ริมปาก กลัวผีจะกลืนแหวนเข้าไปอย่างนี้จึงอย่าได้ทำแก่ข้าเลย แต่อย่าให้เสียธรรมเนียม แหวนที่จะใส่ปากนั้นให้เอาเชือกผูกแหวนแขวนที่เข็มกลัดคอเสื้อเพชรที่ข้าได้ว่าขอไว้นานแล้ว เมื่อจะตายจะเอากลับไปด้วย ราคาที่ไม่มากนักเพียง 50 ชั่งเศษ แล้วจะได้ทำพระฉลองพระองค์ด้วย เข็มขัดที่จะคาดนั้น อย่าให้เอาของแผ่นดิน ให้เอาของเดิมของข้าที่สมเด็จพระศรีสุริเยนทรซ็อกรมหลวงพิทักษ์มนตรีนั้น แหวนที่จะใส่นั้นได้จัดมอบไว้แล้ว ให้ไปถามพ่อกลางดูเถิด สักวาเครื่องต้นเอาสายที่ข้าทำใหม่ อย่าให้เอาสายสำหรับแผ่นดินให้เอาของที่ข้าทำใหม่ การอื่น ๆ นอกนั้นก็ให้ไปปรึกษาพ่อกลางดูเถิด แต่อย่าให้เกี่ยวข้องเป็นของแผ่นดิน ของแผ่นดินนั้นเจ้าแผ่นดินใหม่ท่านจะได้ใส่เสียพระนคร เมื่อเอาโกศลงเปลื้องเครื่องให้คั้นดูในปาก ฟันมีก็ให้เอาไว้ให้หมด จะได้แจกลูกที่ยังไม่ได้ให้พอกัน ถ้าฟันไม่พอกันให้ถอดเอาเล็บมือ ถ้าเล็บมือไม่พอให้ถอดเอาเล็บตีนแบ่งปันกันไปกว่าจะพอ เงินก้อนเงินของข้าหาสะสมไว้ว่าจะทำลงในโกศขึ้นไว้อีกสักองค์หนึ่งก็ทำหาทันไม่ เงินก้อนนั้นวางอยู่ที่หน้าต่างข้างโน้นหรืออย่างไรไม่รู้ได้เลย ให้กับกรมหลวงเทเวศร์สานเสื่อปูพระรัตนสถานเสียเถิด ทองก็ได้หาสะสมไว้ว่าจะทำโกศลงยาขึ้นไว้ อีกสักองค์หนึ่ง ทำก็ไม่ทัน ทองนั้นระคนปนกันอยู่กับทองอื่น ๆ ก็ให้เอาไปใช้ในการเบญจา หรือจะเอาไปใช้ในพระฉลองพระองค์ก็ตาม แต่พระเบญจานั้นอย่าทำให้ใหญ่โตไปเลย ให้ป่วยการผู้คนช่างเขี้ยว ให้เอาอย่างเบญจาที่ข้าทำให้วังหน้าห้องข้า มีตัวอย่างอยู่แล้ว ถึงจะใช้โครงอันนั้นก็ได้อ...

ทรงตระเตรียมการแผ่นดินทั้งหลายให้เป็นที่เรียบร้อย

ในช่วงสาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสเกี่ยวกับงานแผ่นดิน ที่ทรงเป็นห่วงให้เป็นที่เรียบร้อย ตามที่เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้บันทึกในจดหมายเหตุ^[3] ดังนี้

ครั้นเช้าห้าโมงเศษมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าสั่งพระยาบุรุษฯ ให้ไปเชิญเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก ให้เข้ามาเฝ้า เมื่อจะเข้ามาให้คอยเวลาทุกขเวทนาน้อยจึงให้เข้ามา พระยาบุรุษฯ ก็ไปกราบทูล กราบเรียนตามพระกระแสพระราชโองการ ครึ่งเวลาเกือบจะใกล้เที่ยงพระวาโยถอยพระอาการค่อยคลายสบายขึ้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย ต้องไปเฝ้า รับสั่งเรียบระนามและชื่อเรียงกันไปแล้วรับสั่งให้เข้าไปเฝ้าใกล้พระแท่น ให้อย่นมือเข้าไปถวาย เอาพระหัตถ์มาทรงจับมือท่านทั้ง 3 แล้วรับสั่งล่าวว่า วันนี้พระจันทร์เต็มดวง เป็นวันเพ็ญ อายุของฉันทจะหมดจะดับในวันนี้แล้ว ท่านทั้งหลายกับคิดนั้นได้ช่วยทำนุบำรุงประคับประคองกันมา บัดนี้กาลมาถึงฉันทแล้ว ฉันทจะขอลาท่านทั้งหลาย โดยฉันทออกอุทาน

วาจาไว้เมื่อบวชอยู่นั้นว่า วันใดเป็นวันเกิดอยากตายในวันนั้น วันฉันเกิดเป็นวันเพ็ญเดือน 11 วันมหาปวารณา เมื่อป่วยไข้จะตายจะให้สัทธิงวิหาริกอันเตวาลิกยกกลงไป ขอตายในท่ามกลางสงฆ์ เมื่อเวลาที่พระสงฆ์พระธรรมวินัยกรรมมหาปวารณา ก็บัดนี้เห็นจะไม่ได้พร้อมตามความที่ปรารถนาไว้ เพราะเป็นคฤหัสถ์เสียแล้ว ฉันจะขอลาท่านทั้งหลายไปจากภพนี้ในวันนี้แล้ว ฉันขอฝากลูกของฉันด้วย อย่าให้มีภัยอันตรายเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ให้เป็นแต่โทษเนรเทศ ขอให้ท่านเป็นที่พึ่งแก่ลูกของฉันต่อไปด้วยเถิด ท่านก็พากันโคกเคราะห์พากันร้องให้ทั้ง 3 จึงรับสั่งห้ามว่าอย่าร้องให้เลยจะ ความตายไม่เป็นของอัครรรยอะไรดอก ทรงว่า สัพเพ สังขารา อนิจจา สัพเพ ธัมมา อนัตตา ย่อมเหมือนกันทุกรูปทุกนาม แต่ผิดกันที่ตายก่อนตายหลัง แต่ก็ได้ต้องตายเหมือนกันทั้งสิ้น...

...แล้วรับสั่งว่า ฉันจะขอพูดด้วยการแผ่นดิน ยังหาได้สมათานศีล 5 ประการไม่ ฉันเป็นคนป่วยไข้ จะขอสมათานศีล 5 ประการเสียก่อนแล้วจึงจะพูดด้วยการแผ่นดิน จึงทรงตั้งโมฆขึ้น 3 ทรงแสมาทานศีล 5 ประการจบแล้ว เลยตรัสภาษาอังกฤษต่อไปอีกยี่ยาวหลายองค์ แล้วรับสั่งว่า สมათานศีลแล้วทำไมจึงพูดภาษาอังกฤษต่อไปอีกเล่า เพื่อจะแสดงให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าสติยังดีอยู่ ไม่ได้ภาษาของตัวก็ยังไม่ทรงจำได้แม่นยำอยู่ สติสติยังดีอยู่ จะพูดด้วยการแผ่นดิน ท่านทั้งหลายจะได้สำคัญว่า ไม่พินเพื่อนเลอะเทอะ สติยังดีอยู่ ตัวท่านกับฉันได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมา ได้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมาจนสิ้นตัวฉัน ถ้าสิ้นตัวฉันแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงช่วยกันทำนุบำรุงการแผ่นดินต่อไปให้เรียบร้อย...

เราสามารถช่วยเหลือผู้กำลังจะเสียชีวิตให้ประกอบกิจสุดท้าย หรือกิจที่ยังค้างค้างสำคัญ ๆ (unfinished business) เพื่อให้หมดห่วง รวมถึงการเปิดโอกาสให้ได้แสดงเจตจำนงที่จะรับหรือไม่รับการดูแลรักษาต่าง ๆ (advance directives) ซึ่งในปัจจุบันมีกฎหมายรองรับตามพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 มาตรา 12 เกี่ยวกับสิทธิการแสดงเจตจำนงไม่ประสงค์จะรับบริการสาธารณสุขที่เป็นไปเพื่อยืดการตายในวาระสุดท้ายของชีวิตตน ^[4] ทั้งนี้บุคคลดังกล่าวจะต้องมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ดังเช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงเสียก่อน

ทรงลาพระและขอสมาสงฆ์เป็นคาถาภาษาบาลีเผด็จไปทีวัดราชประดิษฐา

ในช่วงเย็นวันสุดท้ายของพระชนม์ชีพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดการพระราชกรณียกิจทุกประการด้วยพระองค์เอง โดยทรงแสดงพระสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ก่อนทรงดำเนินการเรื่องต่าง ๆ อย่างชัดเจน รวมทั้งได้ส่งขอขมาและลาคณะสงฆ์เป็นภาษาบาลี ซึ่งถูกแปลเป็นภาษาไทยภายหลังดังนี้

อาพาธของดิฉันก็เจริญกล้า ดิฉันกลัวอยู่ว่าจะทำกาลเสีย ณ เวลารวันนี้ ดิฉันขอลาพระสงฆ์อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธ แม้ปรินิพพานแล้วนาน นมัสการพระธรรม นอบน้อมพระอรียสงฆ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ดิฉันได้ถึงพระรัตนตรัยไรเล่าว่าเป็นสรณะที่พึ่งโทษล่วงเกินได้เป็นไปล่วงดิฉันผู้พาลอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร ดิฉัน

ผู้ใดได้ประมาทไปแล้วด้วยประการนั้น ๆ ทำอกุศลกรรมไว้แล้ว ณ อุตตภาพนี้พระสงฆ์จึงรับโทษที่เป็นไปล่วงโดยความเป็นโทษเป็นไปล่วงจริงของดิฉันผู้นั้น เพื่อสำรวมระวังต่อไป...^[1]

เราสามารถช่วยเหลือผู้กำลังจะเสียชีวิตได้ให้แสดงความรู้สึก ความต้องการ เช่น การกล่าวคำขอขอบคุณ ขอขมา กล่าวลาหรือสั่งเสียต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ทั้งต่อผู้กำลังจะจากไปและผู้ใกล้ชิดที่เกี่ยวข้อง

ทรงภาวนาครองสติด้วยพระองค์เอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่งต้องการภาวนาเจริญสติด้วยพระองค์เอง ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ในช่วงเช้าตรู่ของวันเสด็จสวรรคตได้รับสั่งกับเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงว่า

...วันนี้เป็นวันสำคัญอย่าไปข้างไหนเลย ให้คอยดูใจพ่อ ขำรู้เวลาตายของข้าแล้ว ถ้าข้าจะเป็นอย่างไรง ก็อย่าได้รบกวนายบอกหนทางว่าอรหังพุทโธเลย ให้นิ่งดูแต่ใจเถิด เป็นธรรมาของข้าเอง ...^[3]

ในช่วงคำพระองค์ทรงภาวนาเจริญพระสติด้วยพระองค์เองตลอดเวลา จนกระทั่งเสด็จสวรรคตอย่างสงบ ทั้ง ๆ ที่มีพระอาการประชวรอย่างหนักดังที่ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้บันทึกไว้ ดังนี้

...รับสั่งบอกว่าจะตายเดี๋ยวนี้แล้วจะพลิกพระองค์หันพระพักตร์สู่เบื้องตะวันตก ก็รับสั่งบอกอีกว่าจะตายเดี๋ยวนี้แล้ว แล้วก็ทรงภาวนาว่า อรหัง สัมมา สัมพุทโธ ทรงอัดนึ่งไปแล้วผ่อนอัสสาส ปัสสาสเป็นคราว ๆ ยาวแล้วผ่อนสั้นเข้าทีละน้อย ๆ ทางพระสุรเสียงมีสำเนียงดังโธ ๆ ทุกครั้ง สั้นเข้าโธก็เบาลงทุกที ตลอดไปจนยามหนึ่งก็ตั้งครอกเบา ๆ พอรอชิงยามหอรุณเวลาค่ำในย่ำก่าง ๆ นกตุ๊กก็ร้องขึ้นตุ๊กหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสู่สวรรคตเวลาเต็มปฐมยาม ท่านบรรทมเมื่อสวรรคตเหมือนกับท่าพระไสยาसनในวัดบวรนิเวศฯ พระสรীরร่างกายและพระหัตถ์พระบาทจะได้กระดิกกระเดี้ยเหมือนสามัญชนทั้งหลายนั้นหาบมิได้...^[3]

เราสามารถช่วยพูดโน้มนำให้ผู้กำลังสิ้นเสียชีวิตมีสติ คิดถึงสิ่งดี ๆ สิ่งที่เคยรักการะ คุณงามความดีของตนเอง ในขณะจิตสุดท้ายตามความเชื่อของแต่ละบุคคล อย่างไรก็ตาม ความช่วยเหลือในเรื่องนี้ต้องอาศัยความรู้จักเข้าใจและปรับเปลี่ยนตามแต่ละบุคคล มากกว่าการให้ความช่วยเหลือแบบเหมารวม เช่น เป็นชาวพุทธก็อ่านหนังสือธรรมะให้ฟังทุกคน โดยไม่สนใจลักษณะนิสัยหรือภูมิหลังของบุคคลนั้นเลย

บทสรุป

พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงสุดท้ายของพระชนมชีพสามารถใช้เป็นต้นแบบและเป็นอุทาหรณ์ในการช่วยเหลือบริบาลคนไข้ระยะสุดท้ายหรือผู้กำลังจะเสียชีวิตให้เผชิญกับความตายอันเป็นธรรมชาติที่สุดของทุกชีวิตได้อย่างรอบด้าน

ช่วยให้ความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์สุขภาพสาขานี้ในระดับสากล สามารถบูรณาการกับภูมิปัญญาทางศาสนา สังคม และวัฒนธรรมของประเทศที่สืบทอดมาอย่างยาวนานได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดในบริบทของประเทศไทย

เอกสารอ้างอิง

- [1] ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 52 จดหมายเหตุ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต*. พิมพ์ครั้งแรก. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. 2472.
- [2] นนทพร อยู่มั่งมี. “พัฒนาการของการใช้ยาฝรั่งในกรุงสยาม,” ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. ปีที่ 30 ฉบับที่ 3 (มกราคม 2552), น. 116-137.
- [3] มหินทร์ศักดิ์ธำรง. เจ้าพระยา. *จดหมายเหตุ เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติ*. พิมพ์ครั้งแรก. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2490.
- [4] สำนักงานกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550. 2007 (cited 2010 April 15); Available from : http://www.nationalhealth.or.th/mis3_1.html
- [5] Phungrassami T, Sriplung H. Roka A. Mintrasak E. Peerawong T. Aegem U. “Disclosure of a cancer diagnosis in Thai patients treated with radiotherapy,” In *Social science & Medicine* (1982). 2003 Nov; 57 (9) : 1675-1682.
- [6] Sepulveda C, Marlin A, Yoshida T. Ullrich A. “Palliative Care : the World Health Organisation’s global perspective,” In *Journal of pain and symptom Management*. 2002 Aug; 24 (2) : 91-96.
-